

Tom of Finland – Kuralan Ristimäeltä kuuluisuuteen

Veli Pekka Toropainen

Touko Valio Laaksonen – taiteilijanimeltä Tom of Finland – syntyi vuonna 1920 Kaarinan Kuralan Ristimäen koululle. Hänen vanhempansa toimivat siellä opettajina ja perhe asui koulun yhteydessä olleessa asunnossa. Koulurakennus on nyt myyty yksityisille, mutta se sijaitsee edelleen Hämeentien varrella lähellä Kuralan kylämäkeä ja Aurajoen ylittävää kävelysiltaa. Paikalta on näköyhteys Ravattulan Ristimäkeen, jossa sijaitsee Suomen vanhimman kirkon paikka, johon sitä ei tule sekoittaa. Tällä mäellä kasvanut Touko Laaksonen, tai pikemminkin hänen pseudonyyminsä Tom of Finland, ponnisti erääksi kuuluisimmista suomalaisista ja ehdottomasti kuuluisimmaksi Turun liitosalueilta lähteneeksi henkilöksi.

Kaarinan kylästä Turun kaupungin liitosalueeksi

Kuralan alueen asutus on vanhaa. Kylän alueelta on löydetty esihistoriallisen asutuksen jäänteitä ja pronssikautinen polttokenttäkalmisto. Paikalla sijaitsee todennäköisesti myös kauppapaikka esihistoriallisen ajan lopulla, sillä kylämäen arkeologinen löytöaineisto on rikasta. Historialliselta ajalta kylämäen asukkaita tunnetaan nimeltä jo 1300-luvulta. Kuralan kylämäki säilytti ryhmäkylän muotonsa aina. Nykyisin paikka tunnetaan Kuralan kylämäkenä, joka toimii historiaa elävöittävänä kohteena.

Kylän taloluvuksi oli vakiintunut jo keskiajalla neljä, joista kolme oli päätynyt Turun tuomiokirkon Pyhän Marian alttarin omaisuudeksi. Siltä ne siirtyivät Kustaa Vaasan ottaessa ne haltuunsa 1500-luvulla kruunun lampuotitiloiksi. Vuonna 1781 alkuun saatetussa isojaossa kylän taloluvuksi tuli 6.

Turun kaupunkiin syntyi asutuspainetta 1800-luvulla. Vaikka kaupungin rajojen sisäpuoliset tontit rakennettiin uudelleen niin, että tonteille syntyi kaksikerroksisia vuokrataloja, oli varsinaisella kaupunkialueella ahdasta. Hämeentullin ulkopuolelle syntyi siksi 1800-luvun kuluessa asutusta, jonne muutti pienkäsityöläisiä, työväestöä, kapakanpitäjiä ja ilotyttöjä. Hämeentullin takaisella maalla pidettiin myös kaksi kertaa vuodessa karjamarkkinat. Kun Kairisten ja Nummen kylien mailta sai vuokrata tontteja, levisi asutus yhä kauemman kaupungin rajan taa, aina Paaskunnan rusthollin maille saakka Hämeen Härkätien varrelle. Esimerkiksi Nummenmäellä laskettiin asuvan vuonna 1880 jo 733 henkeä.

Kaarinaan kuulunut Hämeentien alkupää Nummenpakka muistutti kaupunkimaista asutusta jo 1900-luvun alussa ja suuri osa sen asukkaista kävi töissä Turun kaupungissa. Liitosaluekysymystä pohdittiin vuodesta 1905, mutta se tuli toteutumaan vasta Kaarinan kunnan jouduttua 1930-luvun alun laman myötä niin suuriin taloudellisiin vaikeuksiin, että se otettiin valtion tarkkailuun. Valtioneuvosto määräsi vihdoinkin tammikuussa 1937, että Kaarinan kunnasta oli liitettävä Turun kaupunkiin vuoden 1939 alusta mm. Kairisten, Kuralan,

Ristimäen Laaksoet

Kaarinan kunnan viides koulupiiri perustettiin vuonna 1904, koska Turku kieltäytyi enää ottamasta Kaarinan ja Maarian kuntien lapsia omiin kouluihinsa. Tähän piiriin tulivat kuulumaan Haaga, Kausela, Kurala, Littoinen ja Ravattula. Vuonna 1910 päätettiin perustaa uusi Littoisten koulupiiri, joka aloitti toimintansa saman vuoden syksyllä Iso-Kauselan päärakennuksessa. Ensimmäiseksi opettajaksi valittiin Suoma Ritalahti, joka opetti neljää luokka-astetta yhdysluokkamenetelmällä.

Koulupiirille etsittiin vuosina 1911–1912 oman koulutalon paikkaa ja sellaiseksi valikoitui Kuralan Vähä-Kohmon mailla ollut tontti, joka oli kymmenen metriä korkealla Aurajoen rantatörmällä. Koulun piirustukset valmistuivat 1913 ja koulutyö uudessa rakennuksessa voitiin aloittaa seuraavana vuonna. Tuolloin mäki oli puuton ja koululta näkyi laajalle alueelle Aurajokilaaksossa. Koulun rakentamisen yhteydessä sen oppilaiden kasvimaata muokatessa löydettiin vuosina 1913–1915 kaikkiaan 13 esihistoriallista asehautaa, joiden antimien joukossa oli esimerkiksi loistomiekkujen nuppeja. Paikan nimi Ristimäki viittaa juuri näihin hautoihin.

Vuonna 1915 koulupiirin rajat vahvistettiin, ja Nummen koulun oppilaspainetta purkamaan sen oppilaita siirrettiin Ristimäkeen. Lisäksi koulua tulivat käymään Kuralan, Ravattulan ja Kauselan lapset. Koska koulun oppilasmäärä kasvoi, palkattiin elokuusta 1914 kouluun toinen opettaja, Edvin Laaksonen. Uudessa tilavassa talossa oli varattuna sopivasti asunto sekä nais- että miesopettajalle. Jo aiemmin koulupiiriin tullut Saima Ritalahti ja Edvin Laaksonen avioituivat pian ja perustivat perheensä koululle vuosikymmeniksi.

Edvin Laaksonen oli yksi Nummenpakan näkyvistä hahmoista. Hän oli käynyt Rauman opettajaseminaarin ja toiminut opettajana Teiskossa ja Hausjärvellä, ennen kuin hänet valittiin syksyllä 1914 Ristimäen koululle. Kun koulu siirtyi vuoden 1939 alussa Turun kaupungin haltuun, siirtyivät Laaksonen puoliset samalla sen koululaitoksen palvelukseen. Suoma Laaksonen toimi koulun johtajana sen perustamisesta vuoteen 1944, jolloin hän erosi täysin palvelleena. Edvin Laaksonen seurasi puolisoaan koulun johtajana ja erosi palveluksesta vuonna 1950 myös täysin palvelleena. Laaksonen tunnettiin myös muista toimistaan. Hän oli mukana kunnallispolitiikassa edistyspuolueen edustajana, istui Kaarinan kunnanvaltuustossa ja useissa lautakunnissa sekä kirkkovaltuustossa. Vuonna 1924 hän perusti Nummenmäelle kirjakaupan, jota johti myöhemmin hänen tyttärensä Salme Vinkala.

Musiikki sukuperintönä

Vanhempien ammatti ja tausta vaikuttivat siihen, että perheen arkeen kuului kulttuuri sen monissa muodoissa. Edvin Laaksonen osallistui Ristimäen koulun opintosuunnitelmien laatimiseen ja hän painotti niissä muita kouluja enemmän musiikillista toimintaa. Perheen lasten leikkeihin liittyi musiikkia, taidetta, teatteria ja kirjallisuutta. Erityisesti musiikki oli Toukolle mieleen. Hänestä kehittyi jo lapsena pianonsoittaja, joka sävelsi vanhempana musiikkia ja esitti sitä mielellään kuten isänsäkin. Edvin Laaksonen oli lisäksi vuonna 1918 perustamassa sekakuoro Kulkusia, joka toimii edelleen. Hän myös johti kuoroa sen alkuaian vuosina 1918–1949. Kuoron ensimmäiset konsertit järjestettiin Ristimäen koululla ja kuoro järjesti myös kirkkokonsertteja, sillä Kaarinan seurakunnalla ei ollut omaa kirkkokuoroa. Musiikillisen kiinnostuksensa Touko Laaksonen sai siis jo kotoa, jossa se kuului jokapäiväiseen elämään. Myös Laaksonen äiti Suoma osallistui tähän toimintaan ja antoi lisäksi kimmokkeen piirtämiseen, sillä hän opetti sitä koulun puolella.

Musikaalisuus ilmeni myös Touko Laaksosen äidin suvussa. Suoma Laaksosen isänisä oli lukkari Joel Nathan Liljelund, joka syntyi Ruovedellä vuonna 1821. Ruoveden seurakunnan Ähtärin kappelissa pidettiin 11. helmikuuta 1844 kirkkoneuvoston kokous. Ähtärin lukkari Herman Stephanius anoi tuolloin itselleen vakituista apulaislukkaria Joel Nathan Liljelundista, joka oli palvellut seurakuntaa ja sen kappalaista kaikella tyydytyksellä. Ruoveden emäseurakunnan lukkari J. Höllberg todisti jo 4. huhtikuuta 1843, että Liljelund oli palvellut häntä lukkarin tehtävässä kahden vuoden ajan moitteettomasti, myös virsien veisaamisessa. Kokous päätti nimittää tämän virkaan ja määräsi hänelle palkaksi kaksi vuotuista kolehtia sekä puolet lukkarin palkasta. Lisäksi hän sai virkaa tekevänä lukkarina kaikki seurakunnasta lukkarille tulevat sukat. Hänen tehtäväkseen tuli johtaa joka toinen jumalanpalvelus, postinkuljetus sekä kellojensoitto, joka hänen tuli hoitaa tarvittaessa.

Liljelund esitti vuonna 1845 Vaasan lääninlasaretin lääkärin J. J. Alcéninuksen 10. kesäkuuta 1845 antaman todistuksen, jonka mukaan hän oli ollut opissa lasaretissa. Hän oli opiskellut haavojen hoitoa ja sitomista, suonenlaskemista, pää-, rinta-, silmä-, jäsen-, verisuoni-, murtuma-, palo-, kylmä- ja mätävammojen hoitoa. Hän oli myös saanut oppia peräruiskeiden ja iilimatojen hyödyllisyydestä hoitokeinoina. Pääasiassa hän oli kuitenkin perehtynyt rokottamiseen. Loppukuulustelussa hän oli osoittanut ymmärtävänsä oppimansa.

Hän haki vielä Kurun seurakunnalta todistuksen tammikuussa 1847, jonka mukaan hän oli palvellut seurakuntaa lukkarina kahdeksan kuukautta vuonna 1843. Tuolloin hän oli toiminut ja johtanut virrenveisuuta seurakunnan ja papiston tyydytykseksi. Samoihin aikoihin hän kirjoitti suomeksi – toisin kuin hakemuspaperinsa, jotka hän kirjoitti ruotsiksi – Ruoveden kirkkoherralle, sillä hän pelkäsi menettävänsä virkansa ilman omaa syytään. Hän koki, että ne

henkilöt, jotka vastustivat häntä, eivät antaneet edes hänen kannattajiensa puhua lukkarin vaalikokouksessa.

Sana kiiri viimein kesällä 1857 Liljelundin erottamisesta, ja jo kesäkuussa ilmoitti torppari Benjamin Adler Multialta, että hän oli halukas vastaanottamaan Liljelundilta mahdollisesti avoimeksi jäävän viran. Myös Töysän väliaikainen lukkari Anders Havelin kirjoitti kesällä 1857 Ruoveden kirkkoherralle hakemuksen virkaan, kuten Soinin lukkarin poika ja apulainen Christian Sirénkin.

Hätäntynyt Liljelund kirjoitti Ruoveden kirkkoherralle 2. heinäkuuta 1857 seuraavasti:

”Ja jos Herra Kirkkoherra sen hyväksi näkee, ettei tarvitte enää kokousta pitää tässä asiassa, niin minun on kuitenkin kaikkein nöyrin pyyntöni, että Kirkkoherra olis hyvä ja antas edes senlaisen päätöksen että saisin edes olla tulevaan Wabunpäivään asti että olis aikaa laittaa tilaani johonkin mualle. Sillä se on niin kauhian surkeeta jos minun pitää nyt näin kalliina aikana pienten lasteni kansa nälkään nääntymän. Senkin tähden on minun mielestäni sunnatonta jos minun pitää niin kuin jokun pahantekijä pois ajettaman kuin en ole tehny mitään rikostaen minä heidän kansansa taistelis kuin ei minulla olis lapsia. Muutamalla sanalla vielä mainetten siitä Rämäläisestä. Kuinka se sitä Muldian miestä on poikamiehenä toimittanu tänne vaikka on jo 4 lasta (seuraavat sanat yliviivattu) ja vähämielinen vaimo. Ja jos he rupeisivat vaatimaan aina pois niin jos Kirkkoherra olis hyvä ja määräis heidän hakee rikoksista. Tämä on nyt minun suuressa nöyryydessä puhuttu asiani jonka ohessa toivosin Herra Kirkkoherran olevan niin hyvän ja ottavan tämän asian korviinsa.”

ja mikä kukaan siinä silloin aamulla Sato ja tunti...
 ja myös astasta se loppu - että ne jotka olivat olleet minun
 puolellani niin kuulivat että pidetään olla kukaan...
 Jos ei ole taittti ole kukaan ja niin sitä...
 Sano että hän ei pidä...
 Kukaan - mutta ei pidä ajia niin...
 ne saivat...
 ymmärtää...
 Waitta...
 Saamaan...
 ne jotka...
 ja...
 Jousi...
 Taidon...
 että...
 taitta...
 Suussa...
 Pitkosta...
 mutta...
 Taidon...
 niin...
 Waa...
 Vuoden...

Ähtärin seurakunnassa pidettiin pitäjänkokous 28. kesäkuuta 1857 ja sen pöytäkirjassa todettiin, että Joel Nathanael Liljelund oli taitamaton veisaamaan kirkon virsiä ja huolimaton opettamaan lapsia kirjan taitoon. Siksi kirkkoherra J. W. Durchman erotti hänet virasta 29. tammikuuta 1858 ja otti hänen tilalleen seurakunnan isäntien pyynnöstä ja tämän omalla hakemuksella Benjamin Adlerin.

Mainosmies ei mainosta itseään

Touko Laaksonen piti myös piirtämisestä, erityisesti sarjakuvista, ja vanhin hänen tekemänsä sarjakuva on ajalta, jolloin hän oli täyttänyt viisi vuotta. Siinä poika seikkailee kaupungissa ja lopulta isot, vahvat poliisit pelastavat pojan perheineen. Myöhemmin hän piirsi usein homoeroottisen taiteensa sarjakuvan muotoon.

Käydessään koulua Ristimäessä Touko Laaksonen ihaili ja seuraili läheisen Kuralan kylän työmiehiä, jotka edustivat hänen mielestään työvaatteissaan todellista miehen mallia. Vuodesta 1935 hän kulki oppikouluun Turkuun linja-autolla ja löysi univormut. Linja-auton

kuljettajat edustivat hänelle samaa miestyyppeä kuin raavaat rengit. Ylioppilaaksi hän kirjoitti Turussa ja muutti vuonna 1939 Helsinkiin opiskelemaan mainostamista. Sota kuitenkin katkaisi opiskelut ja Laaksonen astui varusmiespalvelukseen huhtikuussa 1940. Saman vuoden lopulla hänet ylennettiin luutnantiksi ja hän sai johdettavakseen Helsingin ilmapuolustukseen kuuluneen ilmatorjuntatykin miehistöineen. Miehistön onnistui pudottaa venäläinen kone ja Laaksonen palkittiin ansioistaan mitalilla, jonka marsalkka Mannerheim kiinnitti hänen rintaansa. Suurhyökkäyksen aikana Laaksonen ja hänen miehistönsä komennettiin itärintamalle.

Laaksonen itsensä mukaan sota-ajan pimennetty Helsinki mahdollisti homoseksuaaliset kokemukset varsinkin puistoissa saksalaisten sotilaiden kanssa. Miehet olivat yksinäisiä ja kaipasivat läheistä kontaktia. Samalla Laaksonen tunnisti itsessään seksuaalisen fiksaation univormuihin, jonka hän oli kokenut jo lapsena.

Sodan jälkeen Laaksonen palasi opintojen pariin sekä mainonnan alalla että musiikin opiskelijana Sibelius-Akatemiassa. Hän työskenteli lisäksi mainostoimistossa ja soitti iltaisin pianoa ravintolassa. Koska hän ei ollut voinut jatkaa eroottisten kuviensa piirtämistä sodan aikana, keskittyä hän siihen nyt öisin. Toisin kuin lapsena, hän saattoi näyttää näitä kuviaan vain valikoidulle ystäväjoukolle. Sodan jälkeisten vuosien piirrokset olivat värillisiä ja kuvasivat miehiä realistisesti ilman myöhempien töiden fantasiavartaloita ja -kasvoja.

Kansainväliseen kuuluisuuteen

Yhdysvaltojen lainsäädäntö kriminalisoi homoseksuaalisuuden edelleen sodan jälkeen, eikä maassa voinut siksi julkaista suoraan siihen viittaavia lehtiä, sillä sensuuri esti sen. Kiertotieksi kehitettiin urheiluun ja voimalajeihin liittyviä julkaisuja, joissa voitiin esittää miesvartalo lähes alastomana. Eräs tällainen suosittu julkaisu oli 1950-luvulta ilmestynyt *Physique Pictorial*. Touko Laaksonen ystävä kehotti häntä lähettämään töitään julkaisuun, mutta Laaksonen vaatimattomana miehenä epäili sen kannattavuutta. Lehden päätoimittaja oli eri mieltä saatuaan piirrokset käsiinsä. Ne esittivät suomalaisia tukkijätkeä työvaatteissaan. Jätkät olivat ihannevartaloisia ja hymyileviä. Päätoimittaja Bob Mizer julkaisi heti yhden niistä lehden kannessa ja loput sisäsivuilla. Samalla lukijat saivat tutustua vaikeasti lausuttavan Touko Laaksonen sijasta uuteen jännittävään taiteilijaan nimeltä Tom of Finland!

Tom of Finlandin töitä alettiin julkaista Yhdysvalloissa säännöllisesti ja tämä johti siihen, että hän jätti vuonna 1973 taiteellisen johtajan työnsä suuryrityksessä ja keskittyi ainoastaan omalle taiteelleen. Hän kehitti 1960-luvulla vähitellen hahmon, Kaken, joka seikkaili hänen sarjakuvissaan. Kake lanseerattiin vuonna 1968. Tämä kuvitteellinen hahmo edusti Touko Laaksonen ideaalimiestä. Hän oli komeavartaloineen ja -kasvoineen, reipas ja raju sekä huumorintajuinen. Juuri Kaken kaltaisia miehiä kuvaavat piirrokset siivittivät Tom of Finlandin maailmanmaineeseen ja niistä hänet tunnetaan edelleenkin. Tulee kuitenkin huomauttaa, että kaikki piirrokset eivät ole pelkästään sensuelleja, vaan ne esittävät homoseksuaalista toimintaa, mikä on toisinaan unohtunut nykyisin markkinoitavasta Tom of Finland -brändistä. Eivät kaikki kuvat kyllä kaupallisiin hankkeisiin soveltuisikaan.

Julkaisujensa kautta Touko Laaksonen sai Yhdysvalloista ja Euroopasta tukijajoukon, joka kutsui hänet toistuvasti tutustumaan siihen vaikutukseen, joka hänen töillään oli homoseksuaaliseen yhteisöön. Koska Tom of Finlandin miehet olivat iloisia ja itsevarmoja, uskalsivat oikeatkin miehet tulla kaapista. Lopullisesti hän nousi homopiireissä kansainväliseen kuuluisuuteen 1960-luvulla alkaneen vapaamielisen seksuaalivallankumouksen kautta. Touko Laaksonen itse nautti näistä matkoista, sillä erityisesti Yhdysvalloissa ja Hollannissa ilmapiiri oli vähemmän ahdistava kuin Suomessa.

Ensimmäinen Touko Laaksonen töiden näyttely järjestettiin Hampurissa *The Revolt Press Bookstore*ssa vuonna 1973. Seuraavat neljä näyttelyä järjestettiin pienissä liikkeissä ja gallerioissa Hollannissa ja yhdysvalloissa vuonna 1978. Seuraavina vuosina näyttelyitä järjestettiin parin kappaleen vuositahtia lähinnä Hollannissa, Saksassa ja Yhdysvalloissa. Vasta pari vuotta ennen hänen kuolemaansa vuonna 1991 näyttelyiden vuotuinen määrä lisääntyi. Samana vuonna järjestettiin ensimmäiset kolme suomalaista näyttelyä helsinkiläisgallerioissa ja Amos Anderssonin museossa. Tämän jälkeen näyttelyt levisivät Suomen suurimpiin kaupunkeihin ja eri mantereille. Näyttelyiden määrä ylittää reilusti sadan. Laaksonen teoksia on hankittu useiden kymmenten suurten ja pienten museoiden kokoelmiin, yhtenä New Yorkin *Museum of Modern Art* (MoMA).

Laaksonen piirroksia varastettiin ja niiden omistajat tuhosivat niitä itse ilmitulon pelossa. Vuonna 1979 Laaksonen ja hänen yhdysvaltalainen ystävänsä Durk Dehner perustivat *Tom of Finland Company*n sekä vuonna 1984 *Tom of Finland Foundation*in keräämään, säilyttämään ja asettamaan näytteille homoeroottista taidetta. Säätiön tarkoituksena oli myös perustaa eroottisen taiteen museo. Laaksonen elämäkertaa on painettu uudelleen ja uudelleen bestselleriksi saakka maailman suurimman taidekirjojen julkaisijan *Benedikt Taschen*in painokoneissa. 1980-luvulle mennessä Tom of Finlandista oli tullut maailmankuuluisuus, mutta Touko Laaksosesta ei!

Kotimaiseen kuuluisuuteen

Kun Tom of Finland oli jo maailmalla tunnustettu hahmo, joutuivat Suomen homot vielä pysymään kaapissa. Ruotsin valtakunnan laki vuodelta 1734 ei rangaissut kahden samaa sukupuolta olevan välisestä suhteesta, vaan teko tuli vasta vuonna 1894 rikosoikeuden piiriin. Teosta voitiin tuomita kahden vuoden vankeuteen, mutta yleensä näin pitkät tuomiot olivat poikkeus. Teko säilyi rikoslaissa vuoteen 1971. Sairausluokituksesta se poistettiin Suomessa vuonna 1981. Näistä syistä Tom of Finland oli tuntematon Suomessa lukuun ottamatta pientä piiriä, joka tiesi hänen taiteensa ja henkilöllisyytensä. Kului vielä kymmenen vuotta, ennen kuin Tom of Finland astui kaapista ulos Suomessa. Sen jälkeen taiteilijapseudonyymiin liittyvien hankkeiden määrä on lisääntynyt voimakkaasti. Käsittelen tässä luvussa niistä muutamia näkyvimpiä.

Touko Laaksonen kuoli 71-vuotiaana 7.11.1991 Helsingissä. Samana vuonna oli valmistunut Ippo Pohjolan ohjaama ja Filmitakomon sekä Yleisradion tuottama elokuva *Daddy and the Muscle Academy: The Life and Art of Tom of Finland*. Laaksonen oli hyvin tunnettu 1980-luvun lopulla homoseksuaalisissa piireissä ulkomailla, mutta vasta tämän elokuvan

julkaiseminen toi hänet ja hänen kuvansa suuren yleisön tietoisuuteen sekä Suomessa että ulkomailla. Elokuvasa esiteltiin haastattelujen lomassa satoja hänen töitään. Elokuva sai vuonna 1992 Jussi-patsaan omassa luokassaan.

Turun kulttuuripääkaupunkivuoden 2011 ohjelmaan kuuluivat monet näyttelyt. Yksi Logomon näyttelyhuoneista oli omistettu Tom of Finlandin piirroksille. Näyttelyn sulkeutuessa vuoden lopulla, toivoivat Wäinö Aaltosen museo (WAM) ja Åbo Akademin kirjasto, että Turkuun koottaisiin taiteilijan töistä pysyvät kokoelmat. WAM sai heti lahjoituksena kokoelmien pohjaksi yhden taiteilijan teoksen Kaliforniassa toimivalta *Tom of Finland Foundationilta*. Åbo Akademin toivomat kirjekokoelmat ovat puolestaan karttuneet esimerkiksi taiteilijan sisarenpojan Tapani Vinkalan tekemällä enonsa kirjeiden lahjoituksella.

Suomen Posti aloitti syksyn 2014 uusien merkkien julkaisemisen 8. syyskuuta kolmella postimerkillä, joiden kuvat esittivät Tom of Finlandin mieshahmoja. Merkit oli koottu arkiksi, josta ne voi irrottaa. Merkkien mainoskampanja johti siihen, että ulkomaiset keräilijät ja tilaajat tekivät etukäteisvarauksia niin paljon, että postimerkkisarjoista tuli Postin kaikkien aikojen eniten myyty julkaisu. Arkin kuvat olivat valinneet graafinen taiteilija Timo Berry ja Tom of Finland Säätiön suomalainen edustaja Susanna Luoto. Kuva-aiheet esittivät vahvoja ja itsevarmoja elämänvoimaa pursuavia mieshahmoja, jotka ovat Tom of Finlandille tyyppillisiä. Merkkien julkaisemisen yhteyteen oli toteutettu myös Postimuseon näyttely, jossa oli esillä Laaksosen kirjeenvaihtoa 1940-luvulta hänen kuolemaansa 1991 saakka. Postimuseosta näyttely siirtyi Tampereen Museokeskus Vapriikkiin.

Helsingin Taidehalli järjesti kesällä 2016 suurnäyttelyn, joka esitteli Touko Laaksosen tuotantoa laajemmin kuin koskaan aiemmin Suomessa. Lähes 200 teokseen sisältyi klassisia

piirroksia miehistä nahkatakeissa, kuvakollaaseja sekä akvarelleja ja maisemamaalauksia 1930-luvulta Laaksosen kuolinvuoteen 1991. Näyttelyn oli koonnut alun perin New Yorkin *Artists Space*, jonka kokoelmaa laajennettiin Suomessa esimerkiksi perhealbumeista lainatuilla valokuvilla.

Tom of Finlandin kuvat herättävät voimakkaita reaktioita sekä puolesta että vastaan. Kuvat ovat usein sensuelleja, eikä kaikkein provosoivimpia käytetäkään mainoksissa tai muissa julkisesti näkyvissä tuotteissa. Näyttelyissä kävijät löytävät niistä hienovaraisia sävyjä, mutta katumainos saattaa edelleenkin poikia valituksen. Kun Helsingin Taidehallin mainoksia ilmestyi vuonna 2016 metroasemille ja linja-autopysäkeille, poisti Helsingin kaupungin liikelaitos ne yhden ihmisen poliisille tekemän tutkintapyyntö perusteella. Apulaiskaupunginjohtaja Pekka Sauri puuttui kuitenkin asiaan ja mainokset palautettiin paikoilleen nopeasti. Tutkintapyyntö viittasi pornografiaan, mutta Sauri ei nähnyt niissä sitä. Finlayson on painattanut hänen kuvistaan erilaisia kodin tekstiilejä ja Robert Rettigin valikoimista löytyy Art Rost -tuotteita, joissa esiintyvät samat kuvastot.

Vuonna 2017 Turun Logomossa esitettiin Tom of Finland -musikaalia. Esitteen mukaan päähenkilö loi taiteensa kautta miljoonille ihmisille oikeuden hengittää vapaasti. Ja koska hänen taiteessaan esiintyy ilo ja kiusoittelu, on libreton kirjoittaja Tuomas Parkkinen tehnyt musikaalista ilottelun, jonka kuvitteellisessa maailmassa kaikki on mahdollista, aivan kuten Tom of Finlandin taiteessakin. Vuonna 2017 Tom of Finland liitettiin myös Suomen satavuotisjuhlien ohjelmistoon. Ohjaaja Dome Karukosken elokuva Tom of Finland kertoo tarinan, jossa mainospiirtäjä Touko Laaksosesta kasvaa kansainvälisesti tunnettu taiteilija Tom of Finland.

Erilainen eno

Touko Laaksosen sisarenpoika on kuvaillut enoaan mieheksi, joka leikki lasten kanssa, oli seurallinen ja huumorintajuinen, kertoi hauskoja juttuja ja piti hyvästä ruoasta. Hänen luonaan kyläiltiin mielellään Helsingissä käydessä. Kun eno sitten kuoli vuonna 1991, selvisi sukulaisille vasta hautajaisissa hänen ystäväpiirinsä tultua paikalle, että eno olikin kansainvälisesti tunnustettu taiteilija ja homoikoni Tom of Finland. Kun Touko Laaksosen kuolemasta on nyt kulunut yli 25 vuotta, ovat asenteetkin muuttumassa hitaasti. Laaksosen taidetta arvostetaan edelleen. Mitä Laaksonen sanoisi sitten siihen, että eri kulttuuritapahtumia järjestävät tahot kutsuvat häntä nykyisin tasa-arvon esitaistelijaksi ja maailmanrauhan lähettilääksi, koska hänen piirtämänsä positiiviset miehet vapauttavat ihmisiä epäluuloista ja fobioista? Hän luultavasti hyväksyisi Tom of Finlandin nimen käytön tällaisissa yhteyksissä, sillä hän näki sen positiivisen vaikutuksen jo elinaikanaan.

Perhetaulut, alkavat Touko Laaksosen isovanhemmista.

Isän puoleiset esivanhemmat:

Taulu I:1 & I:2

Wilhelm Laaksonen (*vanhemmat taulussa II:1 & II:2*). Syntyi 3.2.1862 Nousiaisissa. Tark'ampuja vuoteen 1884 ja sen jälkeen talollisen poika ja talollinen Vähäkylässä. Kuoli 25.10.1918 Mietoisten Lehtolassa.

Puoliso 19.6.1884 Mietoisissa **Eva Hjalmina Johansdotter** (*vanhemmat taulussa II:3 & II:4*), syntyi 24.12.1859 Mietoisten Kauvaisten yksinäistilalla. Muutti kotoa vuonna 1884 avioliittoon Vähäkylään. Muutti miehensä kuoleman jälkeen Ristimäen koululle.

Lapset, kaikki syntyivät Vähäkylässä:

Wilhelm Edvin Laaksonen, syntyi 11.6.1885 Mietoisten Vähäkylässä. Kansakoulunopettaja. Muutti kotoa vuonna 1909 Teiskoon. Touko Laaksosen isä.

Erkki Waldemar Vähäkylä, syntyi 13.11.1887. Vähäkylän seuraava isäntä. Puoliso Aini Vähäkylä.

Eva Ellen Laaksonen, syntyi 25.2.1889 ja kuoli 26.8.1889 Vähäkylässä.

Ivar Edvard Laaksonen, syntyi 27.5.1890.

Brynolf Aleksi Laaksonen, syntyi 4.10.1891.

Eeva Ellen Laaksonen, syntyi 19.12.1893.

Fanny Hjalmina Laaksonen, syntyi 13.5.1895. Puoliso Hjalmar Kaivonen.

Lauri Johannes Laaksonen, syntyi 28.12.1896 ja kuoli 28.3.1899 Vähäkylässä.

Paul William Laaksonen, syntyi 30.4.1898 ja kuoli 16.2.1899 Vähäkylässä.

Paul William Laaksonen, syntyi 21.7.1899 ja kuoli 29.11.1908 Vähäkylässä.

Reino Olavi Laaksonen, syntyi 28.7.1902 ja kuoli 10.1.1904 Vähäkylässä.

Risto Gabriel Laaksonen, syntyi 11.1.1905.

Taulu II:1 & II:2

Gustaf Efraimsson Vähäkylä (*vanhemmat taulussa III:1 & III:2*), syntyi 31.3.1825 Mynämäen Pellilässä. Muutti kotoa Nousiaisten Kurpanmäkeen 1837. Talollinen Mietoisten Vähäkylän yksinäistilalla vuodesta 1870, jonne perhe muutti Nousiaisista. Tilan omisti aiemmin vapaaherra Blechard Lybecker, joka kuoli vuonna 1867. Kuoli 6.3.1900 Vähäkylässä.

Puoliso 3.2.1850 Mietoisissa **Kaisa Johansdotter** (*vanhemmat taulussa III:3 & III:4*), syntyi 18.11.1822 Mietoisten Hämäläisissä. Kuoli 27.6.1908 Vähäkylässä.

Lapset:

Maria Gustafsdotter, syntyi 22.3.1850 Mynämäellä. Muutti kotoa Mynämäelle 1875.

Gustaf Gustafsson, syntyi 11.1.1852 Mynämäellä. Muutti kotoa Askaisiin 1877.

Johan Gustafsson Laaksonen, syntyi 13.12.1853 Lemulla. Muutti kotoa 1882 Tampereelle.

Karl Gustafsson Laaksonen, syntyi 16.8.1856 Nousiaisissa. Puoliso 1883 *Gustava Amanda Lithman*, syntyi 15.12.1859 Mietoisten Kivivuoressa.

Amanda Gustafsdotter, syntyi 28.12.1859 Nousiaisissa. Muutti kotoa 1880 Lemulle.

Wilhelm Gustafsson Laaksonen, syntyi 3.2.1862 Nousiaisissa. *Tauluun I:1 & I:2*.

Emil Gustafsson, syntyi 7.6.1864 Nousiaisissa ja kuoli 15.3.1874 Vähäkylässä.

Taulu II:3 & II:4

Johan Gustafsson Kouvainen (*vanhemmat taulussa III:5 & III:6*), syntyi 19.6.1827 Mietoisten Kouvaisissa. Muutti kotoa Turkuun 1849 ja palasi kotiin 1851. Talollinen Kouvaisissa. Kuoli 11.8.1891 Kouvaisissa.

Puoliso 1.5.1852 Mynämäellä **Sofia Wilhelmina Simonsdotter** (*vanhemmat taulussa III:7 & III:8*), syntyi 22.5.1825 Mietoisten Pyhän Punnalla. Muutti kotoa Kauvaisiin 1852. Kuoli 18.10.1899 Kauvaisissa.

Lapset, kaikki syntyivät Kauvaisissa:

Johan Axel Johansson, syntyi 24.3.1857.

Eva Hjalmina Johansdotter, syntyi 24.12.1859. *Tauluun I:1 & I:2.*

Emil Edvard Johansson, syntyi 27.9.1863.

Elsa Katarina Johansdotter, syntyi 30.11.1868.

Taulu III:1 & III:2

Efraim Mattsson, syntyi 9.8.1802 Lemulla Peinikkalan Seppälän torpassa. Renki Mynämäen Pellilässä ja noin vuodesta 1827 päivätyöläinen Mynämäen Valtolassa. Kuoli 7.1.1833 Valtolassa.

Puoliso 21.9.1823 Mynämäellä talollisen tytär **Kaisa Johansdotter Vähä-Pellilä**, syntyi 18.12.1804 Mynämäen Pellilän Vähätalossa. Miehen kuoltua Kaisaa ei enää mainita seuraavassa rippikirjassa Valtolassa.

Lapset:

Gustaf Efraimsson Vähäkylä, syntyi 31.3.1825 Mynämäen Pellilässä. *Tauluun II:1 & II:2.*

Efraim Efraimsson, syntyi 19.5.1827 Valtolassa.

Johan Wilhelm Efraimsson, syntyi 24.3.1830 Valtolassa.

Karl Efraimsson, syntyi 5.12.1832 Valtolassa.

Taulu III:3 & III:4

Johan Andersson Alman, syntyi pitäjänräätälin poikana 15.4.1782 Mynämäen Vehmalaisissa. Lampuoti Mietoisten Hämäläisten Pohjatalossa vuoteen 1831, jolloin perheen ilmoitetaan muuttaneen Mietoisten kylän Pusalaan, jossa sitä ei kuitenkaan kirjattu rippikirjaan..

Puoliso 6.9.1807 Mynämäellä **Lisa Henriksdotter**, syntyi 27.8.1779 talollisen tyttärenä Mynämäen Aakulassa.

Lapset, kaikki paitsi ensimmäinen syntyivät Hämäläisissä:

Maria Johansdotter, syntyi 1.9.1809 Mynämäen Vehmalaisissa. Muutti kotoa 1828 ja palasi takaisin 1830.

Sofia Johansdotter, syntyi 5.6.1811.

Isak Johansson, syntyi 17.5.1814.

Lovisa Johansdotter, syntyi 31.3.1816. Muutti kotoa Vehmalaisiin 1830.

Lisa Stina Johansdotter, syntyi 3.1.1818 ja kuoli 3.5.1824 Hämäläisissä.

Johan Johansson, syntyi 1.7.1820.

Kaisa Johansdotter, syntyi 18.11.1822 Mietoisten Hämäläisissä. *Tauluun II:1 & II:2.*

Taulu III:5 & III:6

Gustaf Johansson Kauvainen, syntyi talollisen poikana 31.10.1794 Mynämäen Lempiskallion Jussilassa. Talollinen Mietoisten Kauvaisissa. Kuoli 19.9.1876 Kauvaisissa.

Puoliso 2.6.1825 Mietoisissa **Sofia Mattsdotter**, syntyi talollisen tyttärenä 23.1.1804 Mietoisten Kauvaisissa. Kuoli 30.6.1889 Kauvaisissa. Ensimmäinen puoliso 2.1.1822 Mietoisissa Väreisten Fulttilan poika Gustaf Johansson.

Lapset, kaikki syntyivät Kauvaisissa:

Sofia Gustava Gustafsdotter, syntyi 21.7.1824.

Johan Gustafsson Kauvainen, syntyi 19.6.1827. *Tauluun II:3 & II:4.*

Gustaf Gustafsson, syntyi 19.6.1830. Muutti kotoa Raukkaan 1847 ja palasi kotiin 1849.

Wilhelm Gustafsson, syntyi 28.12.1832.

Petter Gustafsson, syntyi 4.12.1838. Muutti kotoa 1857 Naantaliin.

Taulu III:7 & III:8

Simon Simonsson Punta, syntyi talollisen poikana 4.11.1794 Mietoisten Pyhän Punnalla. Talollinen Punnalla isänsä kuoleman jälkeen vuodesta 1839. Kuoli 2.10.1839 Punnalla.

Puoliso 23.9.1823 Mynämäellä **Kaisa Simonsdotter**, syntyi 29.1.1803 Mynämäen Huolin Kuninkaisissa. Kuoli 28.3.1853 Punnalla. Toinen puoliso Gustaf *Simonsson*, syntyi 26.3.1815. Tuli isännäksi Pyhän Hagarilta. Toinen puoliso *Sofia Johansdotter*, syntyi 10.7.1828. Gustaf muutti vuonna 1859 Mynämäelle, kun poikapuoli Fredrik Simonsson avioitui ja otti tilan isännyyden.

Lapset, kaikki syntyivät Punnalla:

1 **Stefanus**, syntyi 29.10.1822. Punnan seuraava isäntä.

1 **Sofia Wilhelmina Simonsdotter**, syntyi 22.5.1825. *Tauluun II:3 & II:4.*

1 **Maija Lisa Simonsdotter**, syntyi 17.3.1829 ja kuoli 24.11.1850 Punnalla..

1 **Johanna Simonsdotter**, syntyi 18.9.1833.

1 **Gustaf Simonsson**, syntyi 19.7.1837 ja kuoli 9.5.1838 Punnalla.

1 **Fredrik Simonsson**, syntyi 31.8.1839.

2 **Gustaf Wilhelm Gustafsson**, syntyi 30.12.1842.

3 **Wilhelmina Gustafsdotter**, syntyi 9.12.1855.

3 **Johannes Gustafsson**, syntyi 31.5.1857 ja kuoli 7.10.1857 Punnalla.

Äidin puoleiset esivanhemmat:

I:1 & I:2

Karl Henrik Liljelund (*vanhemmat taulussa II:1 & II:2*), syntyi 30.12.1853 Ähtärin Mattilassa apulaislukkarin talossa. Kansakoulunopettaja Juvalla, josta muutti 1884 opettajaksi Nousiaisiin asuen pappilan mailla. Muutti 1896 opettajaksi Raisioon.

Puoliso 1885 **Eva Mariana Fillman** (*vanhemmat taulussa II:3 & II:4*), syntyi 28.4.1852 Messukylän Kyttälässä. Muutti Tammelasta Nousiaisiin 1885.

Lapset:

Tyne Fredrika Liljelund, syntyi 20.10.1885 Nousiaisissa.

Suoma Lovisa Ritalahti, syntyi 8.8.1887 Nousiaisissa. Kansakoulunopettaja. Touko Laaksosen äiti.

Edla Impi Liljelund, syntyi 10.6.1889 Nousiaisissa.

Oiva Joel Liljelund, syntyi 15.9.1895 Nousiaisissa.

Taulu II:1 & II:2

Joel Nathan Liljelund (*vanhemmat taulussa III:1 & III:2*), syntyi 4.7.1821 Ruoveden Ritolahdessa. Muutti kotoa 1844 Ähtäriin. Lukkarin opissa Ruoveden lukkarilla. Ruoveden kappelin Ähtärin apulaislukkari 1844–1858.

Puoliso 10.1.1845 Ruovedellä talollisentytär **Lovisa Andersdotter** (*vanhemmat taulussa III:3 & III:4*), syntyi 30.4.1824 Ruoveden Haukkaniemen kylän Kivirannassa. Muutti kotoa Ähtäriin 13.1.1845.

Lapset, kaikki syntyivät Ähtärin Mattilassa:

Frans Edvard Liljelund, syntyi 7.11.1845.

Maria Liljelund, syntyi 7.12.1847.

Fredrika Liljelund, syntyi 10.7.1851.

Karl Henrik Liljelund, syntyi 30.12.1853. *Tauluun I:1 & I:2.*

Johan Fredrik Liljelund, syntyi 24.12.1855.

Herman Liljelund, syntyi kaksosena 15.10.1859.

Kristina Lovisa Liljelund, syntyi kaksosena 15.10.1859.

Taulu II:3 & II:4

Henrik Fillman (*vanhemmat taulussa III:5 & III:6*), syntyi 27.11.1806 Messukylän Hyllilän Ylisellä. Pitäjänräätäli Kyttälän torpassa numero 45. Kuoli 28.6.1857 Kyttälässä.

Puoliso 25.2.1838 Messukylässä **Eva Sohlstedt** (*vanhemmat taulussa III:7 & III:8*), syntyi 13.12.1813 Suoniemellä.

Lapset, kaikki syntyivät Kyttälässä:

Amanda Sabina Fillman, syntyi 6.12.1838. Muutti kotoa 1854 Tampereelle.

Anton Fabian Fillman, syntyi 31.7.1841. Muutti kotoa 1855 Tampereelle. Palasi kotiin 1857 ja muutti jälleen 1859 Tampereelle.

Henrik Kristofer Fillman, syntyi 9.3.1844.

Henrik Mauritz Fillman, syntyi 22.9.1846.

Eva Mariana Fillman, syntyi 28.4.1852 Messukylässä. *Tauluun I:1 & I:2.*

Johanna Gustava Fillman, syntyi 25.10.1855.

Taulu III:1 & III:2

Karl Karlsson Ritalahti, syntyi 4.6.1779 Ruoveden Ritalahdessa. Talollinen isänsä jälkeen sekä kihlakunnanlautamies Ruoveden Ritalahdessa. Kuoli 3.2.1839 Ritalahdessa.

Puoliso (vihkiaika puuttuu vihittyjen luettelosta) **Maria Johansdotter**, syntyi 14.2.1782 Ruovedellä. Kuoli syytinkiläisenä 21.1.1858 Ritalahdessa.

Lapset, kaikki syntyivät Ritalahdessa:

Maija Lisa Karlsdotter, syntyi 20.3.1806 ja kuoli 9.6.1839 Ritalahdessa.

Karl Ritalahti, syntyi 20.8.1807. Ritalahden seuraava isäntä ja lautamies. Kuoli syytinkiläisenä 12.4.1856 Ritalahdessa. Puoliso Karolina Malmberg, syntyi 8.9.1812 Kuopiossa ja kuoli syytinkiläisenä 7.12.1858 Ritalahdessa.

Johan Karlsson, syntyi 10.8.1809. Puoliso Anna Stina Henriksdotter, syntyi 25.5.1808 Orivedellä.

Fredrik Erik Liljelund, syntyi 1812. Muutti kotoa 1842 Virroille. Lasten opettaja ja unilukkari Virroilla.

Josef Karlsson, syntyi 1814.

Anna Charlotta Karlsdotter, syntyi 16.4.1816 ja kuoli 1818 Ritalahdessa.

Joel Nathan Liljelund, syntyi 4.7.1821. *Tauluun II:1 & II:2.*

Taulu III:3 & III:4

Anders Mattsson Kiviranta, syntyi 6.6.1794 Ruovedellä. Talollinen Ruoveden Haukkaniemen kylän Kivirannassa. Kuoli 24.2.1863 Kivirannassa.

Ensimmäinen puoliso 1814 (päivä puuttuu) Ruovedellä **Lena Andersdotter**, syntyi 13.3.1793. Kuoli 4.1.1837 Kivirannassa.

Toinen puoliso 5.11.1837 Ruovedellä talollisen leski **Margareta Thomasdotter** Jäämingin Korpilahdelta, syntyi 16.8.1807. Kuoli 24.5.1864 Kivirannassa. Hänellä oli poika Moses Joelsson, syntyi 11.5.1835.

Lapset, kaikki syntyivät Kivirannassa:

1 Anna Kaisa Andersdotter, syntyi 20.3.1817.

1 Anders Andersson, syntyi 21.10.1819. Muutti kotoa Orivedelle 1862.

1 Lovisa Andersdotter, syntyi 30.4.1824. *Tauluun II:1 & II:2.*

1 Maria Andersdotter, syntyi 2.2.1826.

1 Wilhelmina Andersdotter, syntyi 15.2.1828. Muutti kotoa Kuhmalahdelle 1844.

1 Johan Andersson, syntyi 4.3.1830.

1 Johanna Andersdotter, syntyi 18.2.1833.

2 Herman Andersson, syntyi 6.3.1839.

2 Amanda Andersdotter, syntyi 25.1.1841. Muutti kotoa Teiskoon 1860.

2 Karl Andersson, syntyi 13.7.1843.

2 Emanuel Andersson, syntyi 24.5.1844.

2 Alexander Andersson, syntyi 27.1.1847.

Taulu III:5 & III:6

Matts Henriksson, syntyi 1768 Messukylän Hyllilän Ylisellä. Lampuoti Ylisellä isänsä jälkeen. Tilan omisti Hatanpään kartanon yhteismaa. Kuoli 17.4.1833 Ylisellä.

Puoliso 10.6.1792 Messukylässä **Sofia Andersdotter**, syntyi 9.1.1769 Messukylässä. Kuoli 19.11.1842 Ylisellä.

Lapset, kaikki syntyivät Hyllilässä:

Johan Mattsson, syntyi 26.4.1794.

Helena Mattsdotter, syntyi 26.12.1795. Muutti kotoa 1827 Karkkuun.

Matts Mattsson, syntyi 2.4.1798.

Maria Elisabet Mattsdotter, syntyi 9.2.1800.

Wilhelm Mattsson, syntyi 30.3.1802 ja kuoli pienenä.

Gustaf Mattsson, syntyi 10.5.1804.

Henrik Fillman, syntyi 27.11.1806. *Tauluun II:3 & II:4.*

Karl Mattsson, syntyi 29.12.1808

Hedvig Mattsdotter, syntyi 20.3.1812.

Taulu III:7 & III:8

Anders Sahlstedt, syntyi 27.11.1773 Suoniemen Sarkolan kylän Pelttarilla talollisen poikana. Pitäjänräättäli Sarkolassa. Kuoli 15.8.1844 Suoniemellä ollessaan 70-vuotias.

Puoliso 2.6.1800 Suoniemellä talollisentytär **Anna Andersdotter Talja**, syntyi 15.3.1780 Suoniemen kylän Taljan talossa. Kuoli 22.7.1861 Suonimen Sarkolan Pelttarilla.

Lapset, kaikki syntyivät Sarkolassa:

Ulrika Sahlstedt, syntyi 24.10.1801 ja kuoli 15.8.1806 Sarkolassa.

Anders Gustaf Sahlstedt, syntyi 1.12.1804 ja kuoli 24.8.1806 Sarkolassa.

Jeremias Sahlstedt, syntyi 10.12.1807 ja kuoli 15.9.1809.

Anna Kristina Sahlstedt, syntyi 22.7.1810.

Eva Sahlstedt, myöhemmin **Sohlstedt**, syntyi 13.12.1813 Suoniemellä. *Tauluun II:3 & II:4.*

Anders Kristian Sahlstedt, syntyi 12.8.1816 ja hukkuu 28.11.1830.

Karl Sahlstedt, syntyi 24.1.1825. Pitäjänräättäli Suoniemellä. Muutti perheineen Karkkuun 1857.

Lähteet:

KA (Kansallisarkisto), Henkikirjat, Turun ja Porin läänin henkikirjat, Piikkiön kihlakunta 1915, Kaarina. Kairisten, Kuralan, Nummen ja Paaskunnan kylät: 220, 239–283.

KA, Ruoveden seurakunnan arkisto, asiakirjoja 1840–1860: 10.6.1845sp; päiväämätön kirje: sp; 15.1.1847: sp; 25.6.1847: sp; päiväämätön kirje kesäkulta 1857: sp; päiväämätön kirje heinäkuulta 1857: sp; 2.7.1857: sp; 29.1.1858: sp.

KA, Mietoisten, Mynämäen, Nousiaisten, Tampereen tuomiokirkkoseurakunnan, Raision, Ruoveden, Suoniemen ja Ähtärin seurakuntien kirkonarkistot.

KK (Kansalliskirjasto), Turun Sanomat 14.11.1915, no 3272B, Sunnuntailiite.

KK (Kansalliskirjasto), Turun Sanomat 27.10.1918, no 4184.

Kirjallisuus ja nettijulkaisut:

Artnet (Taidegalleriat ja -huutokaupat) 2017: Tom of Finland (Finnish 1920–1990). <http://www.artnet.com/artists/tom-of-finland/biography>. (luettu 6.3.2017)

Dehner, Durk 2003: Tom of Finland Foundation. *Purpose Statement*. <http://www.tomoffinlandfoundation.org/foundation/purpose.html>. (luettu 6.3.2017).

Finnkino 2017: <http://www.finnkino.fi/Event/301982/>. *Tom of Finland*. Elokuva, draama. (luettu 6.3.2017).

Frilander, Aino 2017: Millainen mies löytyy Tom of Finland -kuvien takaa? Touko Laaksosen sisarenpoika avasi kotialbumit HS:lle. Helsingin Sanomat. Kulttuuri

Geron (nimimerkki) 2017: Ihminen, homo. ET -lehti. <http://www.etehti.fi/blogit/geron/avainsana/9164/15219>. Kirjoitukset avainsanalla Tom of Finland -musikaali. (luettu 6.3.2017).

Hagman, Sandra 2016: Seitsemän kummaa veljestä. Kertomuksia suomalaisen homoseksuaalisuuden historiasta. Gaudeamus. Tallinna.

Helpinen, Varpu 2017: *Tom of Finland -näyttelyn mainokset poistettiin ja palautettiin – "Hätävarjelun liioittelua"*. <http://yle.fi/uutiset/3-8980711>. (luettu 6.3.2017).

Helsingin Taidehalli 2016: <http://taidehalli.fi/nayttelyt/tom-of-finland>. *Tom of Finland: The Pleasure of Play*. Näyttely 7.5.–7.8.2016. (luettu 6.3.2017).

Hooven, Valentine III sa.: *Tom of Finland. A short biography*. <http://www.tomoffinlandfoundation.org/foundation/touko.html>. Tom of Finland Foundation. (luettu 6.3.2017).

Ikonen, Kimmo 2014: Sata opetuksen ja oppimisen vuotta. Ristimäen ja Hannunniitun koulujen vaiheita 1914–2014. Hannunniitun koulu. Turku.

Jutikkala, Eino 1957: Turun kaupungin historia. Toinen nide. Turku.

Kalha, Harri 2012: Tom of Finland. Taidetta seksin vuoksi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1378/Tieto. Hämeenlinna.

Laakso, Veikko 1980: Turun kaupungin historia 1918–1970. Ensimmäinen nide. Turku.

Laaksonen, Mika 1993: Kuralan kylämäen historiallisia vaihteita. Turun maakuntamuseo/Åbo landskapsmuseum. Monisteita 6. Turku.

Mäkelä, Pentti 1997: Kaarinan historia. Kaarinan kaupunki. Jyväskylä.

Perälä, Tauno 1951: Turun esikaupunkien historia. Turun esikaupungit ja niiden aiheuttamat probleemmat ensimmäiseen maailmansotaan mennessä. Akateeminen väitöskirja. Turun yliopisto. Turku.

Paulig, Robert 2017: Robert Paulig Roastery, *Art roast -kahvisarjat*. http://www.pauligshop.fi/fi_fi/robert-paulig-roastery/kahvi/art-roast-kahvisarjat?gclid=CLbj-vWwwdICFQbgGQodiykPSA. (luettu 6.3.2017).

Posti – Itella 2014: *Tom of Finland to appear on stamps in September*. http://www.posti.fi/english/current/2014/20140413_stamps.html. (luettu 6.3.2017).

Sarjala, Jukka 1988: Kulkusten jalanjäljissä. Turkulaisen sekakuoron musiikilliset vaiheet ja yhdistystoiminta 1918–1988. Sekakuoro Kulkuset ry. Turku.

Sekakuoro Kulkuset ry 2017: <http://www.kulkuset.net/>. (luettu 9.3.2017).

Turun kaupunginteatteri 2017: *Tom of Finland*. Näytelmä. <https://teatteri.turku.fi/turun-kaupunginteatteri/ohjelmisto/tom-finland>. (luettu 6.3.2017).

Turun kaupunki 2011: *Tom of Finland -retrospektiivi*. Turku Åbo 2011. Euroopan kulttuuripääkaupunki. <http://www.turku2011.fi/tom-of-finland>. (luettu 6.3.2017).

Wikipedia 2016: *Tom of Finland*. https://en.wikipedia.org/wiki/Tom_of_Finland. (luettu 6.3.2017).

Vähäkangas, Tapio 2017: Lindelöf -suvun alkupolvet. Genos 1/2017. Suomen Sukututkimusseura. Helsinki.